

מר בריה דרבינא עבד הלולא שמחת נשואין
לבריה, הזנהו לרבנן דהו קבדחי טובא,

אייתי כסא דמוקרא [כוס זכוכית יקרה] (1) ל-א א
בת ערך ארבע מאה זוזי, ותבר קמייהו
דרבנן, (2) ואעציבו (3).

כך, (8) ואם כן אין לו לאדם להראות עצמו
בשמחה. (9)

אמר ליה: אנא — תפילין מנחנא, (10) ועל ידי
שהתפילין עלי, איני נראה כפורק עול מחמת
שמחתי.

1. כתב הפמ"ג [תקס משב"ז ד] שבנישואין
צריך לשבור כוס זכוכית, לרמז כי כשם שיש
תקנה לזכוכית כך יש תקנה לביהמ"ק, [ולטעם
זה אין חילוק בערך הכוס].

וראה ראבי"ה כאן שנוהגין לקחת כוס
בעלת ערך שוה לכל חתן כדי שלא לבייש מי
שאינו לו, ובשדי חמד [ח"ז קצח ב] כתב שצריך
ליקח כפי ערך שיהיה עצב לבעל השמחה, ותלוי
בעשרו, והיינו לטעם של וגילו ברעדה [וראה
הערה 3].

2. כתב הפמ"ג [שם] שאין בכך משום "בל
תשחית" כי יש לו תועלת בהשחתה, לרמז מוסר
[ראה הערה הקודמת והבאה], אך היינו דוקא
בנישואין, ואילו באירוסין שעושה כן רק כדי
למעט את השמחה, ראוי ליקח כלי חרס שבור
[אך ראה מהרש"א שבת קה ב שגם השובר
לתועלת צריך ליקח כלי שבור] ובכתר ראש
[נשואין קיד] כתוב שבאירוסין שובר של חרס,
להראות שאין לו תקנה, כי אסור לבטלם, ואילו
בנישואין שוברים של זכוכית, כי יש להם תקנה
בגט.

ובבן יהוידע כתב שהיתה הכוס עומדת
להשבר, ורק הרואים היו סבורים שעדיין שויה
ארבע מאות זוז.

3. תוס' כתבו, שמכאן מקור המנהג לשבור כלי
זכוכית בשמחת נישואין. ולדבריהם טעם שבירת
הכוס, הוא משום גילו ברעדה. אך הכל בו
[סימן ב] כתב שהטעם הוא כדי לעלות את
ירושלים על ראש שמחתנו, וכן הוכיח הראב"ן
[קעז] כי מה עצבון יש בחסרון כוס שוה פרוטה

והרי"ף גרס "אנא תפילין קא מנחנא" רק
במעשה של רבי זירא ורבי ירמיה, ולא במעשה
של אבבי ורבה, ועמד על כך רבינו יונה. וכתב
הצל"ח כי לפירוש רש"י, שההתר להתברך
הוא משום שהתפילין מעידים בו שאימת הבורא
עליו אף בשעת בדיחותו, יתכן שדוקא רבי
ירמיה יכל להשיב כן, אבל אבבי שהיה תלמידו
של רבה, בין כך לא היה יכול לחלוץ התפילין,
שהרי אסור לחלוץ תפילין בפני רבו. ואם כן אין
בתפילין משום עדות שממשלת קונו עליו.

8. כתב רבינו יונה שאין הכוונה שישתדל
האדם להיות בעצב. שהרי העצבון הוא חולי
הגוף, וכשאדם חולה, אינו יכול לעבוד את
בוראו כראוי. אלא לא יהיה שמח ולא עצוב, כי
אם על דרך הממוצע.

9. האחרונים ביארו בכמה אופנים למה אבבי
שאל מ"וגילו ברעדה" ואילו רבי זירא שאל
מ"בכל עצב", ראה צל"ח מהר"ל [נתיבות
עולם, ליצנות א] עיון יעקב והגהות ר"ש
קצנלבוין.

10. המהרש"א פירש, שיותר האדם מן הבהמה
הוא בנשמה, שבה כח הדיבור, שנאמר "ויפח
באפו נשמת רוח חיים". ותרגם אונקלוס "רוח
ממללא". ואם אדם משתמש בכח זה למילי
דבדיחותא, לא יהיה לו הדיבור למותר על
הבהמה, אלא אדרבא יחשב לו לגריעותא. ולכך
קאמר "בכל עצב יהיה מותר", שדוקא כשהוא
עצב, יש לו מותר על הבהמה.

רב אשי עבד הלולא לבריה. חזנהו לרבנן דהווי קא ברחי טובא. אייתי כסא דזוגיתא חירתא (כוס זכוכית לבנה, שהיא יקרה), ותבר קמיהו, ואעציבו.

אמרו ליה רבנן לרב המנונא זוטי, בהלולא דמר בריה דרבינא: לישרי [ישיר] לן מר שיר.

אמר להו: ווי לן דמיתנן [שנמות], ווי לן דמיתנן!⁽⁴⁾

אמרי ליה רבנן: אנן, מה נעני בתרדן? כדרך המשוררים שהשומעים עונים אחריהם?

אמר להו: אמרו והאנחו אחרי: חי [היכן] תורה שעסקנו בה, והי מצוה שקיימנו, דמננו [שיגנו] עלן מדינה של גיהנם?

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה,⁽⁵⁾ שנאמר [תהילים קכו ב] "אז ימלא שחוק פיכו ולשונו רנה". ואימתי יעשה כן? — לעתיד לבוא, בזמן ש"יאמרו בגוים

[וראה הערה 1].

והיש"ש [כתובות א יז] והשל"ה [שופטים] כתבו שהשבירה היא זכר לשבירת הלוחות. ואילו המהרש"א כתב שיש בכך רמז, לפי שכלי זכוכית יצירתו מן העפר, ושבירתו זו היא מיתתו, וכן האדם נוצר מעפר, ועומד למיתה לשוב ולהיות עפר ולטעמים אלו גם בזמן המקדש היו שוברים כוס.

והצ"ח תמה, למה נקט דוקא כלי זכוכית? והרי אדרבה, בכלי זכוכית אמרו "נשברו, יש להם תקנה". וכתב לפרש, שהאדם דומה לכלי זכוכית שיצירתו מן העפר, ואם נשבר יש לו תקנה, ואין לו טהרה במקוה אלא שבירתו מטהרתו. וכן האדם, אם נשתבר על ידי פשעיו יש לו תקנה בתשובה. וגם אין לו שום טהרה אלא בשבירת רוחו. ככתוב, "לב נשבר ונדכה, אלהים לא תבוה".

4. המהרש"א פירש את כפל הלשון, כי עבור שני טעמים יש להזכיר יום המיתה. א. כדי לנצח את היצר הרע, כדלעיל [ה א] "אם נצחו מוטב, ואם לאו יזכיר לו יום המיתה". וכנגד טעם זה אמר "הי תורה", כמבואר שם שעדיף לנצח את היצר הרע על ידי תורה, ורק "אם לא נצחו" מזכיר לו יום המיתה. והטעם השני, כדי לשוב

בתשובה, כמו שמצינו [שבת קנג א] "שוב יום אחד לפני מיתתך", וע"י שיזכיר לעצמו שמחר הוא עלול למות, נמצאו כל ימיו בתשובה. וכנגד טעם זה אמר, "הי תורה והי מצוה דמגני עלן", שהרי צריכים הם להצילנו ממיתת יום מחר, שנאמר "כי הוא חיך ואורך ימך".

והגר"א [קול אליהו] ביאר שאם לא מקיימים התרי"ג מצוות באים בגלגול, ויעויין עוד בצל"ח, ובאמרי נועם.

עוד יתכן, שכפל ואמר שיתחייב מיתה בין אם ישבח את הכלה יותר ממעלתה [כדעת ב"ה כתובות יז א], שהרי מצינו שבעיר לזו לא מתו כי לא שקרו, ובין אם יאמר כדעת בש "כלה כמות שהיא", שהרי העושה כדברי ב"ש במקום ב"ה מתחייב בנפשו.

5. הטור [תקח] גרס "בזמן הזה", ומשמע שהאיסור רק בזמן החרבן, וכתב הב"י שמקורו מהרמב"ן בספר תורת האדם, וביאר הרא"ה שחששו כי מתוך שחוק יתגבר יצרו עליו, אך בזמן המקדש לא יהא יצה"ר ולא יהא חשש זה. ורבינו יונה כתב, כי אף בזמן שבית המקדש קיים, אסור לאדם למלא שחוק פיו בעולם הזה, לפי שהשמחה מרגילה את האדם שישכח את המצוות, ורק בזמן ש"יאמרו הגויים הגדיל ה'

הגדיל ה' לעשות עם אלה" (6), כאמור בהמשך הפסוק, אבל לא קודם לכן.

אמרו עליו על ריש לקיש, שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם הזה, מכי שמעה להך שמעתא מרבי יוחנן רביה.

תנו רבנן: אין עומדין להתפלל, לא מתוך ישיבה בדין, ולא מתוך משא ומתן בדבר הלכה, כי מתוך שדברים אלו צריכים עיון, יבוא להרהר בהם בתוך תפלתו.

ולפיכך אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה, שאין בה שום צד פקפוק, ואינה צריכה עיון, ואין חשש שיבוא להרהר בה.

וחיכי דמי הלכה פסוקה?

אמר אבוי: כי הא דרבי זירא.

דאמר רבי זירא: מציינו בתורה שתי טומאות באשה שראתה דם: א. שבעת הימים מעת ראייתה הראשונה, נקראים "ימי נדות", וכל דם שהיא רואה בהם, הרי הוא דם "נדה". ב. י"א ימים שאחריהם נקראים "ימי זיבה", כי אין דרכה לראות בהם דם, ואם בכל זאת ראתה, הרי היא נעשית "זבה" ולא נדה. והרואה באותם ימי זיבה דם יום אחד או

יומיים, נקראת "זבה קטנה", והיא טמאה בטומאת זבה רק באותו יום ולמחרתו, ואם ראתה ג' ימים רצופים, היא טמאה בטומאת "זבה גדולה".

זבה גדולה טעונה ספירת ז' ימים נקיים מדם כדי שתוכל לטבול ולהטהר מטומאת זובה, אבל נדה אינה צריכה ספירת ז' ימים נקיים, אלא מונה ז' ימים מתחלת ראייתה, ואף אם היתה שופעת כל שבעת הימים ופסקה לראות רק לפני סוף היום השביעי, הרי היא טובלת בליל שמיני, ונטהרת.

וכל זה מדין תורה, אבל בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם בחרדל, (7) בכל זמן שהוא, בין בימי נדותן ובין בימי זיבתן, הרי היא יושבת עליה שבעה נקיים!

כי חששו שמא יטעו בחשבון ימי נדות וזיבות, ובימי זובן יסברו שהן נדות, ויבואו לטהר עצמן מבלי לספור שבעה ימים נקיים, או שבימי נדותן אם יראו דם במשך יום אחד בלבד יסברו שהן "זבות קטנות" ויבואו לטהר עצמן כעבור יום אחד נקי.

לכך נהגו בכל ראייה כחומר שבשתייהן, כחומר "זבה" שצריכה ז' נקיים. וכחומר "נדה", שאף בראיה אחת נטמאת שבעה

לעשות עם אלה", תהיה השמחה מותרת, כי אז יעשה עמנו נסים, ונשמח בכדי לגלות נפלאותיו וגבורותיו. ושמחה זו היא מצוה גדולה, משום פירסומי ניסא, וראה פרישה [תקס] שביאר דבריו.

6. אף שכבר נאמר בתחילת הפרק "בשוב ה' את שיבת ציון", לא הוכיחה ממנו הגמרא שהשחוק

יהיה בגאולה העתידה, כי הוא נסוב על גאולת גלות בבל, שנאמר בו "היינו כחולמים", ולכן הביאה פסוק זה העוסק בגאולה העתידה [מהרש"א].

7. רבינו יונה הביא בשם מפרשים שהחומר היתה, שטמאו אפילו דם שיש לו מראית חרדל. ודחה פירושם, שאין זו חומר, שהרי מן הדין

ימים.

רבא אמר: איזו היא הלכה פסוקה — **כי הא דרב אושעיא.**

דאמר רב אושעיא: מן התורה אין התבואה מתחייבת בתרומות ומעשרות אלא אם הכניסוה לבית דרך הפתח וראתה התבואה את פני [פתח] הבית. ואין ראיית פני הבית קובעת את התבואה לחיוב מעשר אלא לאחר שנגמרה מלאכתה, וכגון מירוח התבואה.

ורבנן אסרו לאכול דרך קבע בלא לעשר, אף

קודם גמר מלאכתה. אבל אכילת בהמה מותרת קודם שנקבעה למעשר אף מדרבנן, משום דלעולם חשיבא כאכילת עראי. ונמצא שמערים אדם על תבואתו לפטורה מתרומות ומעשרות, על ידי שמכניסה לבית במוץ שלה. שהרי עדיין לא נגמרה מלאכתה, ואין ראיית פני הבית קובעתה למעשרות⁽⁸⁾. ומאחר שכניסתה לבית היתה בפטור, שוב אינה מתחייבת, אף אם יגמור מלאכתה לאחר שהכניסה לבית⁽⁹⁾. ואף שהוא עצמו יאסר באכילת קבע מדרבנן, יעשה כן כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר⁽¹⁰⁾, שלא גזרו אלא באכילת קבע של אדם.

הוא נחשב כמראה טמא. וגם אין לפרש שהחמירו לטמא אפילו ראתה רק שיעור מועט כחרדל, כי גם זו אינה חומרא, שהרי מן הדין דם מטמא בכל שהוא.

לכך פירש, שמסברא היה ראוי לחוש שמא ג' ימים רצופים נעקר ממנה דם בימי זיבתה, אלא שלא יצא לחוץ כי אם ביום השלישי בפעם אחת, ודינה כזבה גדולה, אבל כשהדם הוא מועט כחרדל, לכאורה אין לחוש שנעקרו שלשה "משהויין" בג' ימים, ונתקבצו יחד ויצאו ביום השלישי, ובכל זאת החמירו על עצמן לישב עליו ז' נקיים.

8. הר"ש [מעשרות א ו] נקט, כי הטעם שאין ראיית פני הבית קובעת כשמכניס תבואה במוץ שלה, היינו משום שלא נחשבת כרואה פני הבית, כי היא מכוסה במוץ ואינה נראית, אבל פירות שגמר מלאכתן הוא באופן אחר, כגון פיקוס בקישואין, אם יכניס לבית קודם גמר מלאכתן ויגמור מלאכתן בבית, יתחייבו במעשר. אך מפירוש רש"י בסוגיין נראה שאין לחלק כן, כי פטורה הוא משום שלא נכנסה בתור "דגן",

כי מעורב בה מוץ, אף שכבר נדושה, וראה רשב"א.

9. הפני יהושע העיר שלדעת רש"י [ב"מ פה ב] נחלקו האמוראים אם "ראית פני הבית" נצרכת דוקא בזיתים וענבים, שאינם בני גורן, או בכל הפירות ואפילו בפירות שהם בני גורן, ואם כן, איך תחשב כ"הלכה פסוקה"?

10. הרמב"ם [מעשר ג ו] כתב: מותר להערים על התבואה להכניסה במוץ שלה, כדי שתהיה בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר. וזורה מעט מעט אחר שהכניס לבית, ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות, שהרי אינו מתחיל לגמור הכל. ומשמע, שאם יעשה גמר מלאכה בבית יתחייב במעשר.

ובמאירי כתב, שטעם החיוב באופן זה הוא משום שהמירוח בבית מצטרף עם ראיית פני הבית דמעיקרא [שלא כרוב הראשונים שנקטו כי אין ראיית הבית שקודם מירוח קובעת למעשר]. ובמקדש דוד כתב שמדברי הרמב"ם אין הכרח לזה, כי יתכן לפרש שהרמב"ם הולך בזה

ואי בעית אימא: איזו היא הלכה פסוקה, כי הא דרב הונא.

לכפרה, אבל לא בדם הקזה, (12) ולפיכך מועלין בו.

דאמר רב הונא אמר רב זעירא: המקיז דם בבהמת קדשים בחייה — אסור הדם בהנאה, ומועלין בו. אם נהנה באותו הדם, מתחייב קרבן מעילה. (11)

שלשה דינים אלו נחשבים כ"הלכות פסוקות", כי אין עליהם שום קושיות ותירוצים, ואין חשש שיהרהר בהם בתוך תפלתו.

ואף ש"אין מועלין בדמים", היינו לאחר שנשחט הקרבן בעזרה, משום שנאמר "נתתיו לכם על המזבח לכפר", ודרשו "לכפר נתתיו — ולא למעילה", ודרשה זו נאמרה רק על דם הראוי לזריקה שניתן

רבנן עבדי כמתניתין, והתפללו מתוך כובד ראש. (13)

ורב אשי עביד כברייתא, והתפלל מתוך הלכה פסוקה. (14)

לשיטתו, שכתב [שם כ], שאחר גמר מלאכה אסור להאכיל לבהמה אכילת קבע, אף קודם ראית פני הבית. לכך הוצרך לפרש שמדובר באכילה בלא גמר מלאכה, [וראה בחידושי הגרי"ז שביאר שיטת הרמב"ם].

אך לפי זה תמוהה לשון "הערמה", שהרי רבי אושעיא לא אמר אלא שמותר להאכיל לבהמה קודם גמר מלאכה, וראה ביאור הגר"א באמרי נועם.

11. השפת אמת [מעילה יב ב] נקט כי מיד כשהקיז מעל, ואפילו קודם שנהנה בדם, ומשום כך יוצא מיד לחולין [ככל הקדש היוצא לחולין על ידי מעילה], ושוב אין מועלין בו.

אך החזון איש [בכורות כא] הוכיח שאף לאחר מכן מועלין בו, ואין הדם יוצא לחולין, משום שהוא בכלל קדשי מזבח, שיש בהם מועל אחר מועל, ואינם יוצאים לחולין על ידי מעילה.

12. רש"י [ד"ה אסור]. ובמעילה [יב ב] הוסיף, כי כיון שאינו ראוי לזריקה, כגופא דבהמה דמי, ומועלין בו.

ותוס' כתבו, שעד זריקת הדם מועלין בו, אבל לאחר שנזרק וכבר נתכפרו הבעלים, אין מועלין בו, שהרי "כל דבר שנעשית מצותו אין

בו מעילה".

והקשה הצ"ח שהרי במעילה [יא א] מבואר שאף קודם זריקה אין מועלין בו. והעלה מכך, שמכל מקום יש בכך איסור דאורייתא, ולכך נקטו תוס' שמדובר אחר זריקה, משום שאז מותר בהנאה.

13. תוס' [ד"ה רבנן] כתבו שהלכה כמתניתין, ולכן אין מתפללין מתוך קלות ראש ושחוק, אלא מתוך כובד ראש ושמחה של מצוה, כגון שעסק בד"ת, ולכן נהגו לומר אשרי ופסוקי דזמרה קודם התפלה. וכתב הפני יהושע למד מלשונם "מתוך כובד ראש ושמחה" שרב אשי ורבנן לא נחלקו.

14. רש"י נקט שהכוונה לברייתא שאין מתפללין אלא מתוך הלכה פסוקה, ותמה הרשב"ץ שלא מצינו מי שיחלוק בדין זה, שאם עומד להתפלל מתוך דבר הלכה, צריך שתהא הלכה פסוקה.

ורבינו יונה ביאר כי אע"פ שרב אשי היה מתפלל מתוך כובד ראש [כמתניתין] השתדל גם לעמוד מתוך שמחה, ורבנן לא חששו לכך, כי סברו שדי ב"כובד ראש" [והרא"ה נקט ש"כובד ראש" ו"שמחה" הם דברים סותרים, ורב אשי

תנו רבנן: איין עומדיין להתפלל, לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה של ליצנות, (15) ולא מתוך קלות ראש [גאווה וזיחת הדעת, שהיא היפך מכובד ראש], ולא מתוך דברים בטלים. (16)

אלא עומדיין להתפלל מתוך שמחה של מצוה, כגון דברי תנחומים של תורה, כגאולת מצרים שאנו אומרים סמוך לשמונה עשרה בשחרית, ומזמור "תהלה לדוד" קודם מנחה. [ובחור"ל אומרים י"ח פסוקים קודם תפלת ערבית].

וכן לא יפטר אדם מחברו, לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים. אלא מתוך דבר הלכה, דהיינו שמחה של מצוה, שנאמר "פקודי ה' ישרים משמחי לב" [טור].

שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו בדורות הקודמים לדורנו, (17) שסיימו בדריהם בדברי שבה ותחנונים.

תנא מרי בר בריה דרב הונא בריה דרב ירמיה בר אבא: אל יפטר אדם מחבירו, אלא מתוך דבר הלכה, לפי שמתוך כך הוא זוכרהו. (18)

כי הא שמצינו דרב כהנא אלויה [ליווהו] בדרך לרב שימי בר אשי, מפום נהרא עד בי צניתא [מקום דקלים] דבבל.

כי מטא לחתם [לבי צניתא], אמר ליה: מר, ודאי דאמרי אינשי: הני צניתא [דקלים] דבבל, איתנהו מימות אדם הראשון ועד השתא. (19)

ורבנן נחלקו איזה מהם עדיף, וראה ריטב"א. ובשם רבינו יונתן ביאר, שרב אשי השתדל להתפלל גם מתוך הלכה פסוקה, ורבנן לא חששו לכך.

15. כך פירש"י, והוצרך לכך, כי סתם שיחה היא בכלל "דברים בטלים" בסמוך.

16. הטור [צח] ביאר שהתפלה היא במקום קרבן, שנאמר בה "ונשלמה פרים שפתינו", ו"לעבדו בכל לבבכם", ולכך צריך לזוהר שתהא דוגמת קרבן, ולא יערב בה מחשבה אחרת, שהיא מחשבה [שלא לשמה] פוסלת בקדשים.

עוד כתב: יחשוב כאילו הוא מדבר לפני מלך בשר ודם, שאז ודאי הוא מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, קל וחומר לפני מלך מלכי המלכים, שצריך לכוין אף מחשבתו. כי המחשבה כדיבור לפניו, כי הוא חוקר כל

המחשבות, ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה, ישתוק עד שתתבטל המחשבה ההיא.

17. ע"פ מהרש"א, שאין הכוונה לנביאים הראשונים ממש.

18. הגר"א [בקול אליהו] ביאר כי מתוך דברים אחרים אי אפשר להזכיר את חבירו, שהרי ממה נפשך אם ידבר שבחו, הלא מתוך שבחו בא ליד גנותו, ואם יזכירו בתחילה בגנותו בודאי עונשו כפול בלשון הרע ולא תשנא, אבל מתוך דבר הלכה מוכרח לזכרו ויהיה שכרו כפול ומכופל, כי כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה.

19. ראה שו"ת חתם סופר [יו"ד רלה] מרומי שדה, ומנחת יצחק [י קח] שביארו מהו דבר ההלכה שהוזכר בדברי רב כהנא.

תנו רבנן: המתפלל — צריך שיכוין את לבו לשמים⁽²²⁾.

אבא שאול אומר: מצינו סימן לדבר זה: שנאמר [תהלים י ז] "תכין לבם תקשיב אזנך". ומשמעותו, שאם יכוונו לבם לכוין לשמים, אז יקשיב לתפלתם.

תניא, אמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא:

כשהיה מתפלל עם הציבור, היה מקצר בתפלתו⁽²³⁾ ועולה, מפני טורח הציבור.⁽²⁴⁾

וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, היה מתרחק ממקומו הרבה בשעת התפלה, עד כדי כך שאם היה אדם מניחו בתחלת תפלתו

אמר ליה: אדכרתן [הזכרתני] מילתא דרבי יוסי ברבי הנינא, דאמר רבי יוסי ברבי הנינא: מאי דכתיב [ירמיה ב ו] "בארץ אשר לא עבר בה איש, ולא ישב אדם שם" — וכי מאחר דלא עבר שם אדם, היאך ישב בה? ומה בא סוף הפסוק להשמיענו?

אלא לומר לך: כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון שתזכה לישוב, נתישבה.

וכל ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב, לא נתישבה. ולכן אמרי אינשי על הני צניתא, שמאדם הראשון הם, שהוא גזר על אותו מקום לישוב דקלים.⁽²⁰⁾

רב מרדכי אלויה רב שימי בר אשי, מהגרוניא ועד בי כיפי, ואמרי לה: עד בי דורא.⁽²¹⁾

20. בראש יוסף ביאר, שאמר לו כי העולם טועה וסובר שאדם ראשון נטעם, אך באמת הביאור במה דאמרי אינשי "איתנהו מאדם הראשון ועד השתא" הוא, שהוא גזר שלא יהיו כאן אלא דקלים.

ומו"ר הגרא"ל ביאר שהדומם והצומח לא נברא לשמש לאדם בצרכיו הגשמיים גרידא, אלא שע"י שייכותו של האדם לצרכו, הם נתקנים במלוי תפקידם, ולפיכך לא גזר אדה"ר על מקום יישוב, אלא אם היה בו צורך שיהיה נתקן ע"י יושביו, ואף מקום שכל יושביו גויים תכליתו להנות איש חסיד שיעבור בו [כמבואר בהקדמת פיה"מ].

21. ביאר המאירי שכוונת הגמרא שהעיקר הוא עצם הליווי, ודבר נאה הוא להפרד מתוך דבר הלכה, אך אם לא נודמן להם דבר הלכה אין בכך קפידא.

22. כן הגירסא לפנינו, וביאורה, שיכוין

שמתפלל לפני ה'. אבל הרי"ף גרס רק "צריך שיכוין את לבו", והשמיט "לשמים", וביאר רבינו יונה שיכוין פירושו המלות, וכתב שמפני כך אמר אבא שאול "סימן לדבר, תכין לבם", שלכאורה תמוה, הרי ראה ברורה היא, ולא סימן בעלמא, ובהכרח שהפסוק מדבר בכונת טהרת הלב, ואילו הברייתא עוסקת בכונת פירוש המלות. וראה הערה 3 למשנה.

23. ביאר רבינו יונה שלא היה מקצר מנוסח התפלה, אלא מיעט באמירת תחנונים, ולא האריך באמירת המלות.

24. המג"א [קכד ז] הוכיח מכאן שאם הרב מאריך בתפלתו אין ממתנינים לו בחזרת הש"ץ, ואין לתמוה שהרי אדרבא, לכך הוצרך רבי עקיבא עצמו לקצר, כדי שלא ימתינו לו, כי יש ללמוד ממה שקיצר, שהמאריך עושה שלא כדין, ולכן אין להמתין לו [וראה מחצית השקל שם].

בזוית זו, היה מוצאן בסופה בזוית אחרת!

וכל כך למה?

מפני שהיה מרבה בכריעות והשתחויות בתפלתו⁽²⁵⁾.

אמר רבי חייא בר אבא: לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות, שנאמר [בדניאל ו יא, לאחר שיצא מכתב מאת המלך, כי כל מי שיבקש איזו בקשה מאת אלהים או שום אדם מלבד המלך, במשך שלשים יום, יושלך לבור אריות]: "ודניאל כדי ידע די

רשים כתבא, על לביתה, וכוון פתיחן ליה בעליתה נגד ירושלים" [חלונות פתוחים לו בעלייתו נגד ירושלים].⁽²⁶⁾

עוד דין למדו מתפלת דניאל: יכול יתפלל אדם כל היום כולו תפלות רשות, מחוץ לתפלות החובה, בלי לחדש דבר בתפלה הנוספת?⁽²⁷⁾

— הרי כבר מפורש על ידי דניאל, [שם] "וזמנין תלתא ביומה הוא ברך על ברכוהי ומצלא". הרי שהתפלל רק שלש פעמים, ולא יותר.

25. ביאר רבינו יונה שהשתחויות הן כפישוט ידים ורגלים, ובכל פעם שקם מהשתחויות התרחק מעט מן המקום שעמד בתחלה. וכתבו תוס' כי אף שאמרו [בסוף הפרק] "אם בא לשחות בסוף כל ברכה מלמדים אותו שלא ישחה" — רבי עקיבא היה שוחה באמצע כל ברכה וברכה, אבל בתחלה וסוף היה זוקף. והרא"ש כתב שרבי עקיבא כרע בתחנונים שבסוף התפלה, והראיה, שהרי היה נודד מזוית לזוית, ובאמצע התפלה אסור לזוז ממקומו, וכ"כ הרשב"א וריטב"א, וכן הביאו תוס' בשם הרב יוסף ודחו דבריו.

וראה ט"ז [קד א] שלדעת הרא"ש הליכה באמצע התפלה נחשבת הפסק, ואילו תוס' סברו כרבינו יונה שאינה הפסק. והגר"א דחה, שאף לתוס' נחשבת הפסק, אלא שנקטו כי באופן של רבי עקיבא אינו נחשב הפסק, כי אינו יודע שזו ממקומו, וכ"כ במור וקציעה שאין להוכיח מכך כרבינו יונה [לעיל ג ב] שכל הבית כמקום אחד לגבי קביעות מקום לתפלה, שהרי לא ידע שיצא ממקומו.

26. רש"י להלן [לד ב ד"ה חלונות] ביאר "שגורמין לו שיכוון לבור, כשהוא מסתכל כלפי

שמים ולבו נכנע".

ורבינו יונה [שם] כתב שני טעמים: א. שע"י ראיית האור תתיישב דעתו ויוכל לכוון כראוי. ב. שכאשר יביט בחלונות הפתוחות כנגד ירושלים, יכוון בתפלתו נגד ירושלים, ותהיה תפלתו רצויה ומקובלת. והב"י [צה] הביא שמהר"י אבוהב הוכיח כפירוש א' שהרי אמרו [יבמות קה ב] שהמתפלל צריך שיהיו עיניו בארץ ולבו בשמים, ואיך יביט דרך החלונות. ודחה שאין הכונה שיביט כל התפלה לשמים, אלא דרך העברה, וראה בב"ח [צ] שרק בעת תפלת שמונה עשרה צריך ליתן עיניו בארץ, אך כשעומד להתפלל יביט בחלונות לשמים או כנגד המקדש.

27. רבינו יונה נקט שהנידון אם יכול להוסיף תפלה בלי לחדש דבר בתפלה הנוספת. ולעיל [יב ב בדפי הרי"ף] הוכיח כך, שהרי למאן דאמר תפלת ערבית רשות אין ג' תפלות חובה, אלא שבערב מתפלל כתפלת היום בלי לחדש דבר. אכן, דעת הרמב"ם [תפלה א] שמן התורה יש להתפלל כל יום, ואין מנין התפלות מן התורה, אלא כל אחד מתפלל לפי כוחו, יש שמתפלל פעם א' ביום, ויש שמתפלל פעמים

יכול משבא דניאל לגולה הוחלה [הותחלה] התפלה להאמר, ולא בזמן שבית המקדש קיים וקרבו בו הקרבנות, שהרי כל עיקר התפלה הוא במקום הקרבנות? (28)

הלא כבר נאמר שם "ומצלא ומודה קדם אלהה, כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא" [התפלל והודה לפני אלהיו כאשר עשה מקודם לכן], הרי שכבר קודם גלות בבל היה מתפלל.

יכול יתפלל אדם לכל רוח שירצה?

תלמוד לומר [שם]: "נגד ירושלם". (29)

יכול יהא כוללן את שלשת התפלות ויאמרן בבת אחת? (30)

כבר מפורש על ידי דוד שלא יעשה כך, דכתיב [תהלים נה יח]: "ערב ובקר וצהריים אישיחה ואהמה, וישמע קולי".

יכול ישמיע קולו בתפלתו? (31) ויתפלל בקול רם? (32)

כבר מפורש על ידי חנה, שלא עשתה כך, שהרי נאמר [בתפלתה, שמואל א א יג] "וקולה לא ישמע". (33)

כשצועק מתוך לבו, שהרי מצינו שמושה צעק אל ה' [במכת צפרדע ובצרעת מרים], אך בשערי תשובה כתב שיחיד המתפלל על צרתו שלא בשעת התפלה, לא ישמיע קולו, שהרי למדו דין זה בסמוך מחנה שהתפללה על צרתה.

וראה בערוך השלחן שנקט כי האיסור רק כשעומד לפני המלך, והיינו בשמונה עשרה, אך בשאר תחנונים מותר להשמיע קולו, אולם במחזיק ברכה דקדק מלשון "תפלתו" כי אפילו בבקשה פרטית אסור להגביה קולו, וראה עוד בהערות 42 — 33, ולעיל [כד הערה 43].

32. ביאר הרשב"א שלא ישמיע קולו לאחרים, כלומר שלא יתפלל בקול רם, אבל מצוה להשמיע לאזניו, והטור [קא] הביא י"א שלא ישמיע אפילו לאזניו, שהרי בתוספתא למדו מהמקור שהביאה הגמרא מחנה, ש"קולה לא ישמע" והיינו אפילו לאזניו, ודחה שלא התמעט אלא "השמעת קולו" והיינו לאחרים. וראה בב"י שהוכיח מהזוהר שלא ישמיע לאזניו, והמג"א דחה ראיתו. ובברכי יוסף הביא מדברי רש"י ביומא [עג א] שמותר להשמיע לאזניו, וראה לעיל כד הערות 52 — 50.

33. בסוטה [לב ב] אמרו שתקנו להתפלל

הרבה. ואנשי כנסת הגדולה הם שקבעו את מנין התפלות. ולכאורה תמוה שהרי דניאל היה קודם זמן אנשי כנסת הגדולה. והפני יהושע הוכיח מכך שהרמב"ם פירש, שלולא הכתוב בדניאל הוה אמינא שמצות תפלה נוהגת כל העת כמו תלמוד תורה, וכל זמן שאינו עסוק בתורה או במצוה אחרת, צריך להתפלל תמיד.

28. ע"פ מהרש"א.

29. המהרש"א העיר שהרי לעיל [ל א] אמור היה עומד בחו"ל יכוון פניו נגד ארץ ישראל, ולא רק לירושלים. וכתב כי כיון שהיה בכבל הקרובה לא"י יכל לכוון פניו נגד ירושלים כמו העומד בתוך א"י, וראה שם הערה 16

30. ביאר רבינו יונה שהנידון הוא, כי אף שצריך להתפלל ג' פעמים ביום, מנין שנקבעו זמנים מסוימים לכל תפלה בפני עצמה, ושמה יכול לאומרם בכל זמן שירצה, ואפילו שלשתן זו אחר זו.

31. המג"א [קא ג] כתב שהאר"י לא היה משמיע קולו אפילו בפסוקי דזמרה, ובבית אלוהים [ו] כתב שבעת צרה מותר להגביה קולו

יכול ישאל אדם צרכיו המפורשים בברכות אמצעיות של שמונה עשרה, ואחר כך יתפלל שלש ברכות ראשונות, שהם שבח לקדוש ברוך הוא?

כבר מפורש על ידי שלמה, שקודם יסדר את השבח ואחר כך ישאל את צרכיו, שנאמר [מלכים א, ח כח] "לשמוע אל הרנה ואל התפלה".

"רנה" — זו תפלה של שבח, והיינו שלש ברכות ראשונות.

"תפלה" — זו בקשה על צרכיו.

הרי שהקדים הכתוב "רנה" ל"תפלה", וכך ראוי לנהוג בסדר התפלה.

ועוד למדו מכך: כי אף שכבר אמר "רנה" של שבח בקריאת שמע וברכותיה, איין אדם אומר דבר בקשה⁽³⁴⁾ אחר "אמת ויציב", עד שיסמוך גאולה לתפלה, ויאמר ג' ברכות ראשונות של שמונה עשרה, ורק אחריהם תקנו לבקש על צרכיו.

אבל אחר התפלה⁽³⁵⁾ יכול להוסיף בקשות, ואפילו אם רצה להאריך בסופה כסדר וידוי של יום הכיפורים, אומר.

איתמר נמי, אמר רב חייא בר אשי אמר רב: אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו דוקא בשומע תפלה, ולא בשאר ברכות שמונה עשרה.⁽³⁶⁾ אבל אם בא לומר בקשות אחר תפלתו — אפילו כסדר של יום

בלחש כדי שלא לבייש עוברי עבירה, ופירש רש"י שהמקור להתפלל בלחש הוא מחנה. ובבאר שבע [שם] תמה למה הוצרכו לתקן והרי מפורש הוא בחנה. ואין לומר שבסוגיין הכוונה שאין חיוב להתפלל בקול, והתקנה באה לאסור [ולכן כתב רש"י שלא יכלו לתקן כן ולבטל תפלה בקול, אלא רק מאחר שראו בתפלת חנה שאין חיוב להתפלל בקול] שהרי למדו מחנה "שאסור להגביה קולו". וגם אין לפרש שכוונת רש"י שהיא תקנה קדומה ולכן התפללה בלחש, שהרי היא התפללה כך אפילו בינה לבין עצמה, ואילו בושת בעלי עבירה שייכת רק כשאחר שומע, [ראה הערה 42, ולעיל כד הערה 42].

34. כך הגירסא לפנינו, והרי"ף והרא"ש לא גרסוה, וכן משמע בתוס' לעיל [יג ב ד"ה שואל] שגם קדיש וקדושה אסור לענות, [אך שם הנידון בין גאולה לתפלה, וראה שו"ת באר שבע ט].

35. המרדכי [סימן קג] ורבינו יונה כתבו

שאומרם אפילו קודם "יהיו לרצון", אך בשו"ת הרשב"א [ח"ז תה] כתב שאומרם רק אחר "יהיו לרצון", כי הוא מכלל התפלה, וראה דרכי משה [קכב א].

36. בעבודה זרה [ח א] אמרו שיכול לומר בסוף כל ברכה מעין הברכה, וביאר רבינו יונה שיש בזה ד' דינים. א. בשומע תפלה אומר באמצע בין לשון רבים ובין יחיד [וראה ב"י וב"ח קיט שדנו אם היינו רק לצרכיו או גם צרכי רבים]. ב. בסוף ברכה יכול להוסיף בלשון רבים, אך בלשון יחיד נחשב כהפסק, ומוסיף רק בסוף ברכה, אחר שהשלים מה שתקנו חכמים. ג. אם יש לו צורך זמני, כגון חולה בתוך ביתו, אומרם אפילו באמצע ברכה, אך רק בלשון יחיד, שלא יראה כחלק ממטבע הברכה. ד. אחר בתפלה מתפלל על כל צורך בכל לשון.

אכן מדברי הרמב"ם [תפלה ו ב] והרא"ש למד הב"י שבכל ברכה שואל מעין הברכה בכל לשון ואפילו באמצעה, ואילו בברכת שומע תפלה יכול לשאול כל צרכיו בכל ענין.

הכיפורים, אומר.

אמר רב המנונא: כמה הלכתא גברותא [הלכות גדולות] איכא למשמע מהני קראי דחנה: (37)

א. [שמואל א א יג] "וחנה היא מדברת על לבה" — מכאן למדנו למתפלל, שצריך שיכוין את לבו בתפלתו.

ב. "רק שפתייה נעות" (38) — מכאן למתפלל, שצריך שיחתוך ויהגה את התפלה בשפתיו, (39) ולא די שיהרהר בלבו. (40)

ג. "וקולה לא ישמע" — מכאן שאסור להגביה קולו בתפלתו. (41)

ד. "ויחשבה עלי לשכורה" (42) — מכאן

כמ"ד הרהור לאו כדבור, ובדיעבד די בחיתוך שפתים, ע"ש.

אך הרש"ש [על תוס' הנ"ל] הוכיח מסוגיין שרק בק"ש מועיל הרהור כדבור ולא בתפלה שיש בה דין נוסף שטעונה חיתוך שפתים.

40. ביאר המהר"ל [נתיב העבודה ב] כי אע"פ שהקב"ה יודע מחשבות לבנו, מצד האדם אין הבקשה שלימה עד שמוציאה בפה, כי הביטוי לחסרון אמיתי הוא רק בפה, וראה מכתב מאליהו [ח"ד, תפלה].

41. בשל"ה [ר"ה יב] שעלי היה סבור שהיא מתפללת תפילת ר"ה, ובה מגביהים את הקול, ולכן גער בה, אך חנה היתה סבורה כי כיון שהיא מתפללת על צרכיה, אין לה להגביה קולה אפילו בר"ה, ומכך למדו שבשאר תפלות אין להגביה את הקול.

42. רש"י בשמואל [א, א יג] ביאר שחשדה בשכרות מפני שהתפללה בלא קול, והם לא היו רגילים להתפלל בלחש. והקשה המהרש"א, הרי בסוגיין מבואר שכך ראוי לעשות, ואיך היו רגילים לעשות שלא כדין [וראה הערה 33]. ולכן ביאר, שחשבה לשכורה כי הרבתה להתפלל. וכמו שמצינו במדרש, שמפני שהרבתה להתפלל, קיצרה את ימיו של שמואל.

והרד"ק שם כלל את שני הפירושים יחד, וכתב, כי אף שדרך המתפלל לדבר בלחש, אבל במקצת דבריו הוא צועק, ואילו חנה הרבתה

ובדעת הטור נקט שיותר לשאול צרכיו באמצע כל ברכה, ורק שלא ישאל בתחילת הברכה, אלא יתחיל מעין הברכה ואח"כ יבקש. ותוס' בע"ז [שם ד"ה אם] כתבו שרק יחיד אינו יכול להוסיף בקשה באמצע ברכה, אך הציבור מוסיפין כפי שנוהגין בתענית להוסיף פסוקים וסליחות ב"סלח לנו" וולדעת הטור גם יחיד מוסיף כנ"ל, וראה דרישה].

37. מהר"ץ חיות [נדרים כב ב] הקשה איך לומדים הלכות אלו מחנה, והרי אין נביא רשאי לחדש דבר. והעלה מכך שהלכות אלו נאמרו כהלכה למשה מסיני, ורק אסמכוה אקרא האמור בחנה, והוכיח כך מדברי הרמב"ן [סהמ"צ שרש ב, ע"ש]. אולם ראה בריטב"א [יבמות ע"א ב] שאע"פ שאין נביא יכול לחדש מצוה חדשה, הוא יכול לחדש וללמד פרטים בצורת קיום המצוה, וראה לעיל [יא הערה 18].

38. במחזיק ברכה [מח] הביא שהרמ"ע מפאנו דקדק ש"רק שפתייה נעות" ולא כל גופה, שאין ראוי להתנענע בעת תפלת שמונה עשרה.

39. במצפה איתן העיר שלדעת תוס' לעיל [כא א דה והר"ן] שגם בתפלה מועיל הרהור כדבור, בהכרח שרק לכתחילה צריך לחתוך בשפתיו, וחלק מהדינים הנלמדים מחנה הם רק לכתחילה [כגון איסור הגבהת הקול] וחלק לעיכובא [כגון כוונת הלב]. ובזכרון שמואל [יז] כתב שלכתחילה צריך גם להמיע לאזניו, וסוגיין

[ממה שהוכיח אותה על שכרות] ששכור
אסור להתפלל.⁽⁴³⁾

ה. "ויאמר אליה עלי, עד מתי תשתכרין"
— אמר רבי אלעזר: מכאן לרואה

לא-ב בחברו דבר שאינו הגון, שצריך להוכיחו.
ואף אם אינו איסור דאורייתא, שהרי הוכיחה
על האיסור להתפלל בשכרות, שאינו אלא
מדרבנן.⁽⁴⁴⁾

ו. "ותען חנה ותאמר, לא אדוני" — אמר
עולא ואיתימא רבי יוסי ברבי חנינא: כך
אמרה ליה חנה לעלי: לא אדון אתה בדבר
זה, ולא רוח הקודש שורה עליך, לפי שאתה
חושדני בדבר זה שאני שיכורה, והרי טועה
אתה בזה.⁽⁴⁵⁾

איכא דאמרי: הכי אמרה ליה, בלשון תמייה:
וכי לא אדון אתה, ולא איכא שכינה ורוח

22] ואינו מעכב אלא באבות, ובשיכור התחדש
חסרון בכונתו לעמוד לפני המלך, ומעכב בכל
התפלה.

44. ראה תוס' שאילו על איסור דאורייתא
פשיטא שצריך להוכיחו, שהרי מקרא מפורש
הוא, "הוכח תוכיח את עמיתך". ובעינים
למשפט הוכיח מדבריהם שלא כהרמב"ם,
שהרי כתב [ביאת מקדש א] "אסור לכל אדם,
בין כהן ובין ישראל להכנס למקדש כולו,
מתחלת עזרת ישראל ולפנים כשהוא שתוי יין או
שיכור", וביאר הכסף משנה שהוא בכלל דין
"מורא מקדש", הרי שעצם השחיה במקדש
בשכרות אסורה מן התורה, ויתכן שעל כך
הוכיחה עלי. [ואין לומר שחנה עמדה בחוץ,
שהרי מבואר בסמוך שהיתה עומדת במחיצתו
של עלי, ועלי ישב על מזוזת ההיכל].

45. לכאורה תמוה, איך דברה כן לפני שופט
וכהן גדול כעלי? ופירש הצ"ח שברוח הקודש
אמרה כן, והתכוונה להסביר בזה למה התפללה
בלחש, שהרי עלי היה שופט, ושמואל שפט
אחריו, ומפני שמואל נדחקה שעתו של עלי
שימות, ולכן לא רצתה שישמע עלי את תפלתה.
ורמזה בלשונה "כי לא אדון אתה בדבר זה",
שהדבר שעליו אני מתפללת יביא לך שלא
תהיה אדון.

להתפלל ועם זאת לא נשמע קולה במשך כל
תפלתה, ומשום כך חשדה לשיכורה. וראה גם
צל"ח שמיזג בין הפרושים באופן אחר.

ובמחזיק ברכה נקט שעלי סבר שהאיסור רק
בשלוש תפלות, אך בקשה פרטית מותר להגביה
קולו, והלכה כחנה שגם בזה אסור, וכן הוכיח
השל"ה שלא התפללה תפלת חובה, שהרי אכלה
קודם, וראה הערה 31.

43. בעירובין [סד א] אמרו שאם שתה רביעית
יין לא יתפלל, ואם התפלל, תפלתו תפלה. אבל
שכור שהתפלל, תפלתו תועבה. וצריך לחזור
ולהתפלל, כשיסור יינו מעליו. ו"שכור" הוא מי
שאינו יכול לעמוד בפני מלך מרוב שתייתו.

וכתבו תוס' דהיינו דוקא לענין תפלה. אבל
הוא מותר בברכת המזון, כי הוא בכלל "ושבעת
וברכת" [ו"שביעה" מתפרשת גם על "סביאה"].

ובטעם האיסור כתב הרמב"ם [תפלה ד יז]
משום שאין לו כוונה, אך הטור ושו"ע [צט]
השמיטו טעם זה, וכתבו שתפלתו תועבה, וכן
משמע בתוס' בעירובין [סד א], שדימוהו
למתפלל ונמצאת צואה כנגדו, כי כיון שחטא,
תפלתו תועבה, וצריך לחזור ולהתפלל.

ויתכן שסברו כי אחר שכבר למדו מחנה
ש"צריך שיכוון את לבו", בהכרח ששיכור הוא
איסור בפני עצמו. ואילו הרמב"ם ביאר כי
חסרון כוונה הוא בפירוש המילים [ראה הערה